

Іртуганова Т. Р.,

здобувач кафедри історії української літератури Харківського національного університету імені В. Каразіна

ПРОПОВІДНИЦЬКА СПАДЩИНА МЕЛЕТІЯ СМОТРИЦЬКОГО

Стаття присвячена аналізу структури тексту проповіді Мелетія Смотрицького "Казання на чесний погреб пречестного і превелебного мужа, пана і отця Леонтія Карповича, номіната єпископа Володимирського і Берестейського, архімандрита Віленського". Аналіз матеріалу у статті враховує рекомендації, викладені у риториках, базованих на лекційних курсах, що викладалися у Києво-Могилянській колегії. На основі дослідження у тексті формулюються висновки щодо належності проповідницької творчості Мелетія Смотрицького до напрямку Бароко.

Ключові слова: проповідь, риторика, ексордіум, нарація, конклюдія.

The article is devoted to analysis of sermon text structure of Meletiy Smotritskiy "Sermon Eulogy of the Honest Man, Lord and Father Leontiy Karpovich, Nominate Bishop of Volodymyr and Brest, Archimandrite of Vilno". Analysis of the given material includes recommendations mentioned in rhetorics, which were based on Kyiv Mohila kolegium lecture courses. On the basis of the text research the conclusions are made that sermon heritage of Meletiy Smotritskiy belongs to Baroque style.

Key words: sermon, rhetoric, eksordium, narration, conclusion.

Стаття посвячена аналізу структури тексту проповіді Мелетія Смотрицького "Казань на чесний погреб пречестного і превелебного мужа і отця Леонтія Карповича, номіната архієпископа Володимирського і Берестейського, архімандрита Віленського". Аналіз матеріалу в статті ґрунтується на рекомендаціях, поданих у риториках, базованих на лекційних курсах, преподававшихся в Києво-Могилянській колегії. На основі дослідження в тексті формулюються висновки про належність проповідницької творчості Мелетія Смотрицького до напрямку Бароко.

Ключевые слова: проповедь, риторика, ексордиум, наррация, конклюдия.

Останнім часом відбувається поживлення інтересу до творчості письменників XVII століття й Мелетія Смотрицького зокрема. Серед студій, присвячених їй, можна виділити дисертації С. Бабича [2], В. Короткого [6]. Праця К. Прокошиної акцентує увагу на життєвому шляху письменника [12]. Громадянській діяльності автора присвячено роботу П. Кралюка [7]. Безпосередньо проповіді "Казання на чесний погреб пречестного і превелебного мужа, пана і отця Леонтія Карповича, номіната єпископа Володимирського і Берестейського, архімандрита Віленського" було присвячено коротку розвідку С. Маслова [9], яка передувала надрукованому тексту книги, знайденої на той момент у бібліотеці Михайлівського монастиря.

Серед проповідницьких творів до наших днів збереглося лише "Казання на чесний погреб Леонтія Карповича", на основі якого можна виділити особливості цього жанру у спадщині автора. Цю проповідь Смотрицький виголосив 2 листопада 1620 року у Вільні (нині м. Вільнюс) як архієпископ Полоцький та архімандрит Віленського Свято-Духівського монастиря при відспівуванні та погребінні Леонтія Карповича, номіната єпископа Володимирського і Берестейського. Через деякий час "Казання" було надруковане у типографії Свято-Духового братства й видано у вигляді окремої брошури [9].

Як відомо, в історії української проповіді XVII століття виділяють два періоди, що змінюють один одного: – перші десятиліття – проповідь "греко-слов'янського" типу, проста; – друга половина століття – проповідь "латино-польського" типу, складної форми.

Проповіді першого типу ("греко-слов'янського") ґрунтуються на патристичних зразках, візантійських і південнослов'янських джерелах. Проповіді латино-польського типу створювалися за канонами Бароко. Для цього виду проповіді були характерні складна метафоричність, алегоризм і емблематичність, особливе риторичне оздоблення. Курси риторики, що читалися в Києво-Могилянській колегії, мають компілятивний характер і формують риторичну культуру вихованців на досвіді класичного латинського красномовства [13].

У структурі тексту "Казання на чесний погреб Леонтія Карповича" можна виділити епіграф (тему), вступ (ексордіум), основну частину (нарацію), конклюдію (заключну частину). Тут автор дотримується вимог, які висувалися у риториках пізнішого періоду, базованих на вимогах лекційних курсів, що викладалися як в європейських єзуїтських навчальних закладах, так і в Києво-Могилянській колегії (наприклад, "Наука, альбо спосіб зложення казанья" Іоанікія Галятовського, "De arte rhetorica libri X" ("Десять книг про мистецтво риторики") Феофана Прокоповича).

Перша частина містить у собі присвяту митрополиту Київському та Галицькому Йову Борецькому. За таким правилом оформлений і твір "Руно орошенное" Дмитрія Туптала, який присвячувався Лазарю Барановичу.

У першій частині (ексордіумі) Мелетій Смотрицький згадує Божий промисел щодо різних подій, зокрема смерті Леонтія Карповича і вказує дату виголошення проповіді. Звертаючись до слухачів, він промовляє цитату з "Книги премудрості Соломона". Цей вираз стає темою твору (що співвідноситься з "Наукою" Галятовського). Уся наступна частина є підтвердженням цього вислову. Тема, як і рекомендував пізніше Іоанікій Галятовський, обрана зі Святого Письма. Проте у цьому випадку головна тема не передує ексордіуму, а знаходиться наприкінці його. У "Руні орошенному" Дмитрія Туптала, наприклад, епіграф має кожна частина книги ("Роса"), але не вся збірка. Проповіді Іоанікія Галятовського, Антонія Радивиловського та Лазаря Барановича містять тему лише на початку першої частини.

Друга частина (нарація за "Наукою" Галятовського) містить виклад концепції видів смерті людини:

- живот прирощення і смерть прирощення (життя природне у взаємодії душі й тіла, а також природна смерть);
- живот ласкі і смерть гріха (життя благодатне після хрещення та смерть гріховна через відпадиння людини від Бога);
- живот смислов і смерть цноты (життя чуттєве та смерть, що звільняє душу від тілесних пристрастей);
- живот життійський і смерть ізступління (життя мирське та смерть самозабуття, при якій провідники “з Богом со найняті самим собі не бувають притомними”);
- живот славы і смерть геєнни (тобто життя вічне та муки у пеклі) [9].

Автор виділяє три позитивних види життя і смерті й розділяє згідно кожного з них життя і смерть Леонтія Карповича. Проповідник робить висновки про праведність останнього [9].

У конклюдії (третьої частині) казнодія просить Бога послати на свої жнива нового діяча, подібного покійному отцю Леонтію, і молитися за руську церкву, відроджену через поновлення ієрархії.

Можна бачити, що усі три частини узгоджуються з темою. У проповідях пізнішого періоду, які відносяться вже до стилю бароко (вже згаданих нами Димитрія Туптала, Лазаря Барановича, Антонія Радивиловського, Іоанікія Галятівського) ця риса також присутня.

У риториці Феофана Прокоповича у рекомендації для написання похоронної промови вказується, що її головна мета – похвалити померлого “всякими способами”. Порівняно зі “Вступами” проповідей Димитрія Туптала, Антонія Радивиловського, Лазаря Барановича, створених з нагоди свята або чудесної події, “Вступ” у “Казанні на чесний погреб Леонтія Карповича” більший за обсягом, а інші частини – менші. Ця риса також відповідає вимогам, поданим у риториці Прокоповича, де такий прийом вживається для створення відповідного настрою у читача. У проповіді добре витримана позитивна характеристика померлого. Автор хвалить все життя Карповича. Вказується, що жив він чесно, був праведником, молільником: “Пришол з церкви, на молитву станул: ель любь пил, седіл, ходи, стоял, уставічєся в душеполезном богомслности утіха найдова” [9, с. 146].

Смотрицький впевнений, що Карпович обов’язково потрапить до царства небесного, однак молить Бога, щоб дав країні такого ж пастиря (у риториці Прокоповича висловлюється думка про те, щоб він посилав більше таких мужів) [9, с. 153].

Як і рекомендував Галятівський у своїй гомілетичі, Смотрицький бере вислови та приклади зі Святого Письма (роздуми про апостола Павла [9, с. 131, 122], пророка Ісаю [9, с. 132], Авраама [9, с. 122], Соломона [9, с. 130], “Книгу Псалмів” [9, 122]), релігійної літератури (цитати Августина [9, с. 133]).

Мова проповіді досить проста, майже без риторичних оздоблень, зокрема метафор та розлогих порівнянь. Так, наприклад, у проповідях Галятівського вживається метафора вмивання як хрещення або руна як Діви Марії та роси як гріха [4, арк. 1; 3, с. 103, 122]. Гора Єлеонська є прообразом Діви Марії [3, с. 72], свічка та вино – Богоматері [4, с. 73, 73]. Або ж у “Огородку Марії Богородиці” Антонія Радивиловського квіти позначають святих, які подолали владу гріха [1]. У збірці “Меч духовний” Лазаря Барановича вживається алегорія “Овеча купіль – Христос-агнець” [8, арк. 15, зв. – 16]. У Смотрицького такі тропи не вживаються.

Таким чином, можна констатувати, що “Казання на чесний погреб” Мелетія Смотрицького можна зарахувати до проповідей перехідного типу між греко-слов’янськими та латино-польськими. Композиційно структура твору відповідає бароковій проповіді, проте вона не має притаманних їй стилістичних рис.

Література:

1. Антоній Радивиловський. Огородок Марії Богородиці / Антоній Радивиловський. – К. : Друк. Києво-Печерської лаври, 1676. – XXVIII+1128 с.
2. Бабич С.В. Творчість Мелетія Смотрицького у контексті раннього українського бароко. Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01 / С.В. Бабич; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2002. – 20 с.
3. Димитрій Туптало. Руно орошенне / Димитрій Туптало. – Чернігів : Друкарня Свято-Троїцького монастиря, 1683.–6+107 арк.
4. Іоанікій Галятівський. Ключ розуміння / Іоанікій Галятівський. – К. : Наук. думка, 1985. – 445 с.
5. Іоанікій Галятівський. Наука, альбо способ зложення казання / Іоанікій Галятівський // Українська література XVII ст. : Синкрет. писемність. Поезія. Драматургія. Белетристика / [Упоряд., приміт. і вступ. стаття В. І. Кречотня; ред. тому О. В. Мишанич]. – К. : Наук. думка, 1987. – С. 108-133.
6. Короткий В. Г. Творческий путь Мелетия Смотрицкого / В. Г. Короткий. – Минск : Наука и техника, 1987. – 192 с.
7. Кралюк П. Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. / П. Кралюк. – Острог : Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2007. – 208 с.
8. Лазар Баранович. Меч духовний / Лазар Баранович. – К. : Друк. Києво-Печерської лаври, 1666. – XXVIII+764+3 арк.
9. Маслов С. Казанье Мелетия Смотрицкого на честный погреб о. Леонтия Карповича / С. Маслов. – Киев, 1908. – Кн. 20. – Вып. 3. – С. 101-155.
10. Маслюк В. П. Латинимовні поетики і риторики XVII – першої половини XVIII ст. та їх роль у розвитку теорії літератури на Україні [Електронний ресурс] / В. П. Маслюк. – К. : Наукова думка, 1983. – 236 с.
11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izbornyk.org.ua/masluk/mas06.htm>
12. Петров Н. И. Из истории гомилетики в старой Киевской академии / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1866. – Кн. 1. – С. 87-124.
13. Прокошина Е. Мелетий Смотрицкий / Е. Прокошина. – Минск, 1966. – 161 с.
14. Стратий Я. М. Описание курсов философии и риторики профессоров Киево-Могиланской академии / Я. М. Стратий, В. Д. Литвинов, В. А. Андрушко. – К. : Наукова думка, 1982. – 347 с.
15. Феофан Прокопович. Про риторичне мистецтво / Феофан Прокопович // Філософські твори. – К. : Наук. думка, 1979. – Т. 1. – С. 103-507.